

Výzkum mezinárodních vztahů na semiperiferii Úvahy k padesátému výročí časopisu Mezinárodní vztahy

JAN RŮŽIČKA

International Relations Research at the Semiperiphery: Reflections on the 50th Anniversary of the Journal Mezinárodní vztahy

Abstract: The article considers the 50th anniversary of the journal *Mezinárodní vztahy* from the perspective of Immanuel Wallerstein's world-systems theory. It shows how the journal and its establishment and development reflect the structural position of the Czechoslovak/Czech International Relations research at the semiperiphery. The concept of semiperiphery captures both the place of a political community (Czechoslovakia/Czech Republic) in the global world-system and the position of a research community (International Relations) within the global scientific field. The article poses three questions. First, is it possible, despite structural constraints, to produce world class research in the Czech context? Second, are there any advantages stemming from the semiperipheral position? Third, does the Czech research community have an exceptional role to play with regard to any questions and topics? The article argues that it is possible to produce world class research in the Czech Republic because there are some advantages to the semiperipheral position. The Czech research community has a key role to play in shaping social and political debates within the Czech political community.

Key words: International relations, Immanuel Wallerstein, semiperiphery, Czech/Czechoslovak research.

Základní otázka v pozadí tohoto speciálního čísla časopisu *Mezinárodní vztahy* jednoznačně zní: Jaký je význam padesátého výročí jeho vzniku? Pochopitelně nejednoznačné jsou odpovědi na ní. Zatímco pro některé čtenáře se jedná o výrazný milník, který odkazuje k poměrně dlouhé historii časopisu, jiní možná nebudou považovat celou záležitost za nijak převratnou. Jistě se mohou vyjít otázky, jestli má cenu si taková výročí připomínat a zda je vůbec co si připomínat. Před podobnou volbou stáli před deseti lety Petr Drulák s Petrem Kratochvílem, když dávali dohromady pozoruhodný soubor příspěvků k padesátému výročí založení Ústavu mezinárodních vztahů (Drulák – Kratochvíl a kol. 2007). Ani v případě padesátého výročí časopisu tedy rozhodně nebylo předem daným faktem, že se redakční rada časopisu shodne na tom, aby toto jubileum bylo připomenuto nějakou význačnější formou. Mohlo klidně projít bez většího povšimnutí, kde by se v úvodníku objevila krátká zmínka o prvním čísle vydaném přesně před padesáti lety a vše by nadále pokračovalo v zajetých kolejkách. Slouží dle mého názoru ke cti šéfredaktora Víta Beneše, že celé téma nadnesl a s výraznou podporou předsedy redakční rady Jana Karlase prosadil.

Tím je také zřejmý můj názor, že toto výročí považuji za velmi významné. Krom zjevných důvodů, mezi něž nesporně patří v rámci oboru zavedená praxe připomínat si, pokud něco trvá půl století (Porter 1972; Katzenstein – Keohane – Krasner 1998; Booth 2011), vede mě k tomuto závěru především následující úvaha: Uvědomit si vlastní tradici a zamyslet se nad tím, kam ona tradice patří, co obnáší a umožňuje, patří k jakékoli reflektované lidské činnosti, studium mezinárodních vztahů nevyjímaje. Toto zvláštní číslo je tedy součástí toho, co v jiném kontextu Eric Hobsbawm trefně nazval „*vytvářením tradic*“. Vytváření tradice je proces, který plní různé sociální a politické funkce, přičemž jeho hlavním cílem je vštěpení „*jistých hodnot a zásad chování, které automaticky navozují spojitost s minulostí*“ (Hobsbawm 1992: 1). Spojitost s minulostí, jež zde nabývá podobu vydávání konkrétního časopisu, je navzdory jeho mnohým proměnám (což výborně zachycují jak některé příspěvky v již shora zmiňované knize k padesátému výročí ÚMV, tak některé články v tomto speciálním čísle) důležitá z toho hlediska, že umožňuje sledovat proces, v němž se česká badatelská obec potýká se širším nadnárodním polem výzkumu mezinárodních vztahů. Tento proces potýkání dává příležitost k tomu, zamyslet se nad strukturálním postavením českého – či lépe řečeno, v českém prostředí praktikovaného – výzkumu mezinárodních vztahů z hlediska celosvětového. Bez vědomí vlastní tradice by to nebylo možné, ačkoli samozřejmě tradici nelze považovat při zkoumání tohoto vztahu za jediný zdroj. Koncept semiperiferie pak slouží k vyjádření tohoto strukturálního postavení. Jeho vhodnost pramení z toho, že jej lze použít nejen jako popisně-analytickou kategorii místa, kde se český výzkum nachází a nacházel v různých obdobích své existence, ale zároveň coby normativně-analytickou kategorii, s jejíž pomocí lze uvažovat nad tím, kam by se tento výzkum měl ubírat v rámci onoho postavení.

Na následujících stranách mi tedy tradice vydávání časopisu *Mezinárodní vztahy* dovoluje, abych mohl zachytit vztah mezi centrem, semiperiferií a periferií disciplíny s ohledem na českou badatelskou obec. Ačkoli bude čtenářům jistě patrné, že se článek Petra Kratochvíla v tomto zvláštním čísle v mnohém dotýká téhož, čemu se zde věnuji, činím tak odlišně. Hlavní rozdíl mezi oběma příspěvky spatřuji v tom, do jaké míry je vztah mezi centrem, semiperiferií a periferií proměnlivý. Vzhledem k tomu, že se jedná o strukturální kategorie, musí je charakterizovat pevnost a trvanlivost. Zároveň je ovšem nelze považovat za neměnné a neprostupné s ohledem na konání aktérů, kteří se v daných strukturálních podmínkách pohybují. Zcela zásadní je v tomto směru otázka, zda lze v českých podmínkách dělat prvotřídní výzkum. Nejsem tak skeptický jako Petr Kratochvíl. K tomuto závěru mě vede především to, že postavení mimo centrum disciplíny, ač s sebou nese zjevné nevýhody, přináší také některá pozitiva, která je možné využít. Kladu si tedy současně i otázku, jaké jsou tyto případné výhody. Nepochybně nemohou plně vynahradit semiperiferiální postavení, ale jsou nezanedbatelné. Konečně třetí otázka směřuje k tomu, existují-li specifické oblasti, na něž v podstatě nebude možné nalézt odpověď mimo českou badatelskou obec. Takové oblasti by jí dávaly *de facto* monopolní postavení a vyrovnala by se v nich strukturálně pozicím, které charakterizují postavení v centru. Současně s tím by tyto oblasti měly poskytovat prostor pro obhájení vlastní existence, které by při rozdělení na centrum, semiperiferii a periferii mohlo být zpochybňováno.

CENTRUM, SEMIPERIFERIE, PERIFERIE

Pokud uvažujeme o vzniku časopisu *Mezinárodní vztahy* za pomoci konceptů centra, semiperiferie a periferie, stojíme před otázkou, jak tyto kategorie aplikovat na dílčí problém, to jest, jak je v první řadě vymezit. Nemám zde na mysli konceptuální vymezení, které lze poměrně lehce vyvodit z prací Immanuela Wallersteina, ale především analytické vytyčení z hlediska relevantního empirického rámce (Wallerstein 1974: 301). Vzpomínky Jaroslava Šedivého, prvního šéfredaktora časopisu, jsou v tomto směru velmi přínosné (Šedivý 2007). Základním empirickým rámcem doprovázejícím vznik časopisu byla

pochopitelně příslušnost tehdejšího Československa k zemím sovětského bloku a z ní vyplývající politická kontrola vědecké produkce (srovnej též Drulák 2002).

Jednalo se o jev, který je typický pro semiperiferní a periferní oblasti přesně tak, jak jej v návaznosti na Alexandra Gershenkrona (1962, 1964) vystihl Wallerstein (1974: 314), když vylíčil, jak kontrola jistých forem produkce není možná bez využívání státní moci. Sovětský blok se nejen z hlediska kontroly vědecké produkce rovnal Wallersteinovu světo-systému, tedy „sociálnímu systému, jenž má hranice, struktury, členské skupiny, pravidla legitimizace, a spojitost,“ přičemž je „z velké části uzavřený sám do sebe“ (Tamtéž: 347). Ačkoli jsou světosystémy poměrně kompaktní (Wallerstein pochopitelně upozorňuje, že nejsou zcela autonomní a odstřížené od ostatních podobných systémů, ale zdůrazňuje, že sama jejich existence není na takových styčných závislých, tudíž by mohly existovat i bez těchto vnějších kontaktů), existuje v jejich rámci vnitřní členitost. To dává vyvstat centrálním a periferním oblastem, přičemž klíčovou odlišností je jednak funkční dělba práce, jednak její společenská organizace, především v politickém smyslu. Centrum tak lze charakterizovat jako oblasti, kde je státní moc schopná do jisté míry vyvažovat rozdíly a nerovnosti vyplývající z fungování světosystému, zatímco pro periferní oblasti je příznačná buď úplná neexistence státních struktur (v případě koloniální nadvlády), nebo jejich nízká míra autonomie a z ní vyplývající neschopnost plnit vyvažovací funkci tak, jako se tomu děje v centru (Tamtéž: 349). Nedílnou součástí tohoto uspořádání jsou oblasti, které Wallerstein nazývá semiperiferiemi. V nich se politicky, sociálně a ekonomicky mísí prvky centra a periferie, přičemž role rozhodujících skupin v těchto oblastech částečně spočívá v odrážení tlaku, kterému by jinak muselo čelit samo centrum. Zároveň jsou ovšem zájmy skupin spravujících semiperiferii ukotveny místně, tedy mimo centrum, přičemž zapojení do politického rozhodování v centru je obtížné, nikoli ovšem nemožné (Tamtéž: 350).

Co z těchto konceptuálních kategorií vyplývá pro pochopení vzniku časopisu *Mezinárodní vztahy* a jeho následnou existenci? Především to, že světosystémy nejsou tvořeny homogenními silami, ale různé skupiny se je neustále snaží přetvářet k vlastnímu obrazu a prospěchu. To vytváří dynamiku, která může v konkrétních obdobích umožnit formy produkce, jež v jiných obdobích nebyly přípustné. Právě takový proces výborně zachycuje Jaroslav Šedivý, když vykresluje změny v rámci sovětského bloku, které předcházely tomu, aby bylo možné začít časopis vydávat (Šedivý 2007: 57–58). Vzhledem k semiperifernímu postavení Československa v sovětském světosystému byla první nezbytnou podmínkou změna politického rozložení sil v rámci centra, tedy v Sovětském svazu. Ta nastala s příchodem Nikity Chruščova na pozici generálního tajemníka Komunistické strany Sovětského svazu. Od toho se odvíjela snaha vytyčit nové zásady zahraniční politiky celého bloku, které poskytovaly jeho jednotlivým zemím více prostoru při formování a prosazování vlastních zájmů.

V souvislosti s tím Šedivý podotýká, že například Polsko této možnosti využívalo výrazně více než „opatrní a váhaví Čechoslováci“ (Tamtéž: 57). Z hlediska vztahů mezi centrem a semiperiferií však tato odlišnost není překvapující. Polská komunistická strana byla nucena odrážet výrazně silnější tlaky (nejvýznamnější byly v tomto směru události roku 1956, jež začaly červnovými protesty v Poznani a skončily říjnovým nástupem Władysława Gomułky k moci), kterým by jinak muselo čelit centrum, než tomu bylo ve spolehlivém Československu. Zahraniční politika tak v Polsku byla jedním z nástrojů toho, jak tento místně specifický tlak alespoň z části vstřebat.

Změny v centru ovšem bylo možné využít nejenom za účelem efektivnější kontroly na semiperiferií, ale také v rámci střetů uvnitř vládnoucích skupin, které ji spravovaly. Na vzniku Ústavu pro mezinárodní politiku a ekonomii v roce 1957 a časopisu *Mezinárodní vztahy* na jaře 1966 je zřejmá politická motivace jejich ustavení (Šedivý 2007; viz také Kotyk 2007; Ort 2007; Štěpánovský 2007; Zídek 2007). Tato politická motivace nicméně vymezovala, jak ukázal Petr Zídek (2007: 120), nejen okruh zpracovávaných otázek a témat, ale také způsoby jejich teoretického a metodologického uchopení. Přesto se ovšem

Zidek i další pozorovatelé shodují na tom, že období 1966–1968, kdy vyšly první tři ročníky *Mezinárodních vztahů*, se vyznačovalo jistou mírou hereze a vědeckého uvolnění.

Jeho protikladem byla naopak radikální úprava vztahů mezi sovětským centrem a československou semiperiferií po napadení a okupaci Československa vojsky Varšavské smlouvy v srpnu 1968. Ta se projevila i v takových drobnostech, jakými byla zostřená kontrola vědecké produkce v časopisu *Mezinárodní vztahy*, jež sice nebyl zrušen, ale v podstatě během normalizace produkoval bezvýznamné poznání. Ačkoli normalizace probíhala v zásadě v režii československých komunistických kolaborantů s okupační mocí, nemůže být pochyb o tom, že jejich schopnost odrážet tlaky na centrum byla v Moskvě vyhodnocena jako omezená. To se pak plně projevilo ve chvíli, kdy se v pozdních osmdesátých letech ukázala rozdílnost zájmů mezi centrem a semiperiferií. V souladu s Wallersteinovou tezí nebyly dosud lokálně převládající skupiny schopny ovlivnit politické rozhodování v centru ve svůj prospěch, a protože na něm byly existenčně závislé, byly následně odstraněny od politické moci ve své semiperiferní oblasti.

Tato politická změna umožnila opětovnou přeměnu časopisu, přičemž se začal postupně přizpůsobovat strukturám tvorby poznání převládajícím v kapitalistické světoekonomice, tedy ve světosystému, v němž se Československo a později Česká republika plně ocitly na počátku devadesátých let minulého století. V první řadě šlo o prosazování různých profesních pravidel, která měla zajistit vyšší vědeckou úroveň časopisu (klasickým příkladem je zde zavedení oboustranně anonymního posudkového řízení, bylo by ovšem možné poukázat na další kroky, jako je poměrně rigidní rozčlenění typů článků, atd.) Právě věda je přitom základní strukturou poznání, která charakterizuje moderní světosystém, v němž nahradila v otázkách vědění filozofii a teologii (Hopkins – Wallerstein 1996: 7). Časopis se tak vymanil z přímého politického dohledu nad produkcí poznání, ale nemohl se pochopitelně vymknout dalším strukturálním silám, které na aktéry a odvětví působí v rámci jakýchkoli světosystémů. Odtud pak pramení, zdá se mi, závěry Petra Kratochvíla, když píše o přetrvávající strukturální závislosti (blíže se jim budu věnovat níže).

Důraz na vědeckost vytvářeného poznání sice nabyl po kolapsu sovětského světosystému a zapojení do kapitalistické světoekonomiky nových forem, nebyl ovšem v historii časopisu novým fenoménem. Časopis měl, navzdory zcela zjevným politickým omezením (ale i cílům!), na svém počátku vědecké ambice. Slovy Petra Druláka, „*vědecký charakter závěrů výzkumu tak měl legitimovat doporučení, která nebyla plně v souladu s představami ministerstva a mocenských orgánů vůbec*“ (Drulák 2002: 46). Snaha praktikovat vědu je patrná nejen z článků, které se výslovně věnovaly tomu, zda a jak je obor mezinárodních vztahů vědecký (Kotyk 1967; Krátký 1966; Ort 1966; Ort 1968; Plaček 1966; Soják 1966a), v příspěvcích o studiu mezinárodních vztahů jinde ve světě (Soják 1966b), ale také v různých krátkých zprávách a zápisech z mezinárodních setkání a konferencí, kde bylo možné přijít do styku s vědeckou produkcí z dalších zemí včetně centra disciplíny v USA.

Jinými slovy, alespoň co se časopisu týče, tak existovala znatelná, ač třeba omezená, snaha vymknout se politicky diktovaným liniím výzkumu. I proto se mi jeví jako přehnané Zídkovo hodnocení, ačkoli je uplatňuje na ÚMPE jako celek, že pojmy věda a výzkum nebyly „*používány v dnes běžném slova smyslu*“ (Zidek 2007: 120). Zcela neoddiskutovatelnou snahu o politickou kontrolu, již byl časopis vystaven i v relativně nejsvobodnějším období roku 1968, nelze ztotožňovat s nevědeckostí. Přestože oficiální dokumenty vytyčovaly jak teoretické, tak metodologické kategorie, které bylo možné používat, přenos takových dokumentů do badatelské praxe není nikdy dokonalý. Přičemž navíc právě odkazy na vědecký charakter vlastní činnosti vytvářely relativně svobodnější, nikoli ovšem zcela svobodný, prostor, v němž bylo možné praktikovat onu i Zídkem přiznávanou herezi.

Snaha vydávat vědecký časopis pochopitelně předpokládala alespoň částečné zapojení do širší vědecké disciplíny mezinárodních vztahů a nevyhnutelné potýkání se s ní.

Časopis se tak vedle světosystému utvářeného politickou příslušností k sovětskému bloku ocital zároveň také v moderním světosystému kapitalistické světoekonomiky, ačkoli se do něj nemohl zapojit plně. Velmi dobře je to patrné právě na zprávách z mezinárodních setkání a konferencí, které se v něm důsledně objevovaly. Zjevně to vyplývá například ze zprávy, kterou sepsal Jaroslav Šedivý na základě své účasti na třetím kongresu *Peace Research Society (International)*. Nejenže se pozastavil nad konkrétním směřováním a přínosem tehdy razantně se prosazujícího behavioristického přístupu – „*snaha přiblížit tuto badatelskou činnost exaktním vědám vede někdy až k formálnímu převádění pojmů z oblasti mezinárodní politiky do grafů a vzorečků, za kterými se po dešifrování skrývají mnohdy jen banální a uznávané pravdy*“ (Šedivý 1966: 62) –, ale současně se pokusil ukázat, že problémy, kterým se věnují tito výzkumníci (jako příklad si vybral PRIO – Institut pro výzkum míru v Oslu), se výrazně neliší od těch, které se snažili řešit badatelé v různých společenskovědních disciplínách v Československu. Šedivý pak identifikoval jednu podstatnou odlišnost v přístupu k vědě, když vyzdvihl, že v západním výzkumu lze hledat inspiraci především v tom, jak si tamní badatelé „*dovolují vedle jediné, té skutečně podoby řešení uvádět i jiné možné varianty a uvažovat o tom, proč k těmto variantám nedošlo*“ (Šedivý 1966: 63). Tuto výzvu k faktické pluralitě, poněkud nečekaně podpořenou přímým odkazem na Kissingerovu knihu *The Necessity for Choice* jako na model hodný nápodoby, autor obhajoval s poukazem na praktickou politickou využitelnost, ale také coby způsob, jak dosáhnout lepších analytických výsledků a prognóz.

Navzdory tomu, že taková pluralita nebyla pro československé badatele možná ani z hlediska zkoumaných témat, ani s ohledem na teoretické přístupy, úsilí o kontakty se zahraničními vědci mimo sovětský blok bylo patrné i z nepravděpodobné rubriky „Zahraniční příspěvek“. Již první takový článek od Lea Matese, ředitele bělehradského Ústavu pro mezinárodní politiku a ekonomii, doprovázela poznámka, že „*redakce se, pochopitelně, ne vždy ztotožňuje s názory těchto autorů*“ (Mates 1967: 34). Takové stanovisko bylo zjevné i z toho, že v následujícím roce byl otištěn článek Johana Galtunga (1968), o jehož metodologii a závěrech se šéfredaktor Šedivý ještě v roce 1966 vyjadřoval s notnými pochybami (Šedivý 1966: 62). Zahraniční články tak alespoň částečně suplovaly to, co si českoslovenští badatelé nemohli ani zdaleka plně dovolit – názorovou pluralitu.

Aby tomu tak mohlo být, musel ovšem časopis mít vědecké ambice. Díky nim se mohl přibližovat z úplné periferie oboru k jeho semiperiferii. Tento posun byl představován snahou o soustavné a pravidelné uveřejňování výsledků výzkumu, který by bylo možné alespoň částečně podrobit kritické reflexi. Tento jev nebyl ojedinělý pro československé prostředí ani nepřišel s výrazným časovým zpožděním oproti dalším evropským zemím. V polovině šedesátých let již existovaly v centru disciplíny ve Spojených státech dobře etablované časopisy – *International Organization* začal vycházet v roce 1947, *World Politics* o rok později. Některé z těch, které dnes považujeme za jádro disciplíny, ovšem začaly vycházet jen o pár let dříve nebo skoro současně s *Mezinárodními vztahy – International Studies Quarterly* od roku 1959, *Journal of Peace Research* na jaře 1965 – a další zhruba o deset let později – *Review of International Studies* od roku 1975 a *International Security* rok poté. S těmito časopisy pochopitelně nelze *Mezinárodní vztahy* kvalitativně porovnávat. Zásadní rozdíl se projevuje jak v publikačním jazyku, kvalitě a šíři výzkumu, tak v omezených možnostech jeho kritické reflexe. Lepším měřítkem, i když také ne ideálním, by proto byl západoněmecký *Europa-Archiv* (1946, dnes pod názvem *Internationale Politik*), polský časopis *Sprawy Międzynarodowe* (1948) nebo rakouský *Österreichische Zeitschrift für Aussenpolitik* (1960–1983). Tím, že napodobováním centra utvářejí vlastní badatelská pole, odlišují semiperiferii od periferie. Z globálního hlediska disciplíny jsou však tyto časopisy, především díky tomu, že vycházejí v domácích jazycích, prakticky okrajové.

Stejně konstatování platí i o velmi dobrém *Zeitschrift für Internationale Beziehungen*. Ten začal vycházet v znovusjednoceném Německu od roku 1994 s téměř totožnými cíli

(Růžička 2009: 135–136), jaké si vytkl v roce 2000 Petr Drulák, když se stal novým šéfredaktorem *Mezinárodních vztahů* (viz také Drulák 2001). I editoři *Zeitschrift für Internationale Beziehungen* se snažili zavést taková pravidla, která by časopisu umožnila dosáhnout podobné vědecké úrovně, jako tomu je v klíčových časopisech v centru disciplíny ve Spojených státech a Velké Británii. Po více než dvaceti letech je zřejmé, že tato snaha byla z globálního hlediska marná, neboť se do širšího disciplinárního povědomí prosadily jen ty příspěvky, které byly, řečeno s trochou nadsázky, později přeloženy do angličtiny (asi nejlepší ukázkou je Risse 2000).

STRUKTURÁLNÍ ZÁVISLOST

Projevují-li se strukturální vlivy takto silně v případě podstatně větší, rozvinutější a materiálně značně lépe zajištěné německé badatelské obce, jaké mohou být vyhlídky pro výzkumníky působící v České republice? Je totiž možné předpokládat, že v místní badatelské obci bude dopad různých strukturálních omezení plynoucích ze semiperiferního postavení pocíťován s ještě větší intenzitou. Klíčová otázka je tudíž prostá: Lze dělat prvotřídní výzkum v českých podmínkách? Nebo se budou zdejší badatelé muset smířit s tím, že jsou v pozici trénovaného chrtá, který, ač se snaží, jak chce, a i kdyby běžel seberycheleji, nikdy nemůže dostihnout umělého zajíce, který bude vždy o pár kroků vpřed?

Poukazování na strukturální závislost periferie a semiperiferie na centru má pochopitelně své opodstatnění. Aniž bych chtěl sklouznout k mýtu výjimečnosti, bylo mnohokrát poukázáno na to, že ve studiu mezinárodních vztahů je toto strukturální rozložení sil zvláště patrné (viz také Kratochvíl v tomto čísle). Politické myšlení v oblasti mezinárodních vztahů se historicky převážně utvářelo právě v bezprostřední blízkosti mocenských center, kterým, vědomě, či nikoli, slouží a napomáhá se správou daného světového řádu. Například evropské tradice reálpolitiky (povětšinou kontinentální) a mezinárodního liberalismu (zvláště britského), které se rozhodujícím způsobem utvářely během dlouhého 19. století, jemuž dominovaly evropské velmoci, byly v souvislosti s druhou světovou válkou přeneseny do Spojených států, kde zdomácněly a byly dále rozvinuty (Hoffmann 1977). Faktický posun centra moderního světového systému nebyl pouze vyjádřením změn v kontrole materiální produkce, ale byl zároveň doprovázen i zásadním přesunem badatelů ve všech oblastech poznání do Spojených států (Fleming – Baylin 1969). Studium mezinárodních vztahů v tomto ohledu nebylo výjimkou (Roesch 2014).

Tento konkrétní posun centra moderního světového systému je pro otázku, kterou si kladu v této části článku, významný ve dvou ohledech. Za prvé se v něm odráží fakt, že ačkoli oblasti centra, semiperiferie a periferie jsou dosti stabilní, nejsou neměnné. Jsou to zkrátka složité historické konfigurace, které vykazují znaky vnitřní dynamiky, jež může vést k novému uspořádání. Tato dynamika vyplývá jednak z procesu přenosu technologických vynálezů a změn, kde zaostalejší semiperiferní a periferní oblasti mohou těžit ze zkušeností centra (Gerschenkron 1962; Wallerstein 1974), jednak z krizí, které mohou postihnout centrum a vést k jeho úpadku (Wallerstein 1991: 104–122) a přesunu (přesně takový proces zachycuje Wallerstein, když sleduje dlouhodobý úpadek Středomoří a jej doprovázející přesun centra kapitalistické světoekonomiky v rámci evropského kontinentu). Podobná dynamika platí nejen pro centrum, ale i pro semiperiferie a periferie, které se mohou pohybovat opačným směrem. V českém kontextu takový proces vynikajícím způsobem, a s přímým odvoláním na Wallersteinův přístup, zachytil Jan Křen ve své monumentální práci o střední Evropě (Křen 2005). Za druhé je zřejmé, že posun centra světového systému doprovází přesun konkrétních aktérů. V případě etablování evropských vzdělanců ve Spojených státech se jednalo o přesun z větší části nedobrovolný. To ovšem nic nemění na tom, že strukturální změny musejí být doprovázeny změnami v jednání aktérů.

Rok 1989 neznamenal pouze kolaps sovětského bloku a začátek plného včleňování Československa a později České republiky do moderního světového systému. Šlo také o zásadní moment v procesu celkového rozšiřování kapitalistické světoekonomiky, který se

projevoval i v zeměpisných oblastech mimo Evropu. Celkové rozšíření tohoto konkrétního světového systému s sebou tedy neslo i *relativní* zvětšení centra, semiperiferií a periferií. Nešlo se tak pochopitelně proporčně, ale bylo by omylem myslet si, že centrum zůstalo ve stejném prostoru jako před expanzí. Rétorika „návratu do Evropy“, typická nejen pro Československo, byla požadavkem po expanzi centra a její nezpochybnitelné naplňování pak hmatatelným důkazem procesu zvětšování centra a začleňování částí semiperiferie do něj.

Ve světle skepticismu vyjádřeného Petrem Kratochvílem – podle něj se „závislost v čase nesnižuje, ale naopak roste“ (Kratochvíl v tomto čísle) – se tento závěr může zdát poněkud paradoxní. Není však, dle mého soudu, neopodstatněný. Alespoň v dílčích částech disciplíny se různým badatelům působícím v českém prostředí daří prosazovat v rámci centra. Je možné, že cenou za to je kvantitativní nárůst ne moc dobrého výzkumu, na který poukazuje Kratochvíl. Jak jsem ovšem zmínil na výjezdním dni Ústavu mezinárodních vztahů, kam jsem byl pozván vloni v září, totéž by se dalo říci i o produkci v centru. Vynikajících věcí z definice není nikdy mnoho. Opravdu dobrého výzkumu je všude málo a o špičkovém to platí ještě více. Centrum ho jistě produkuje více v absolutním množství, zůstává ovšem empirickou otázkou, zda je tomu tak i relativně k celkovému množství publikovaného výzkumu. Přenášení různých hloupostí v organizaci a hodnocení výzkumu z centra, na které Kratochvíl upozorňuje a jež oprávněně kritizuje, lze při nejlepším přičíst pouze částečně na vrub strukturální závislosti mezi centrem a semiperiferií. Mnohem spíše je vyjádřením hodnotových soudů a materiálních zájmů lokálních aktérů, přičemž by mělo být v silách kvalitního společenskovedního výzkumu analyzovat a ukázat, jak a proč se tak děje. Nejinak tomu ovšem je v samotném centru. Společenské vědy jsou pod zásadním tlakem v Praze, Londýně, New Yorku či Aberystwythu.

Prvotřídní výzkum v českých podmínkách lze dělat, i když je to nepochybně těžší než v uznávaných centrech disciplíny. Obor totiž skýtá nejen možnosti, aby byly různé praktiky převažující v centru využívány k místnímu vytlačování jistých přístupů, ale také příležitosti k zapojení do diskusí, jež formují centrum. Vyžaduje to pochopitelně dobrou znalost toho, které otázky jsou pro tyto diskuse směrodatné, patřičnou tvořivost při jejich řešení i využívání různých místních výhod, jež mohou vyvstat někdy i zcela nahodile. Příklad Pražské agendy je dobrou ilustrací takové příležitosti. Nebýt projevu prezidenta Obamy v Praze, skoro jistě by se nevyskytla. Postavení Prahy jako jedné z oblastí centra moderního světového systému ji učinilo pro takový projev zajímavou. Tato kombinace náhody a strukturálního postavení pak ovšem musela být místně zpracována konkrétními aktéry, aby se stala tím, čím v posledních letech je – velmi slušným vědeckým setkáním v konkrétní oblasti výzkumu mezinárodních vztahů.

VÝHODY SEMIPERIFERNÍHO POSTAVENÍ

Charakterizuje-li vztah mezi centrem a semiperiferií strukturální závislost, má vůbec smysl snažit se vidět nějaké výhody, které z tohoto postavení plynou pro ty, kteří se ocitají na semiperiferii? To je ošemetná otázka, protože se trochu podobá tomu, když se zbohatlík snaží přesvědčit chudáče, ať si nedělá nic z toho, že doma nemá teplou vodu, protože mýt se ve studené otužuje organismus a je to tak zdravější. Přesto si myslím, že má otázka smysl, neboť hledat komparativní výhody může sloužit jednak k tomu, aby byly zachovány, a jednak k prosazení se v centru. Kritéria výhodnosti jsou přitom definována schopností uceleně reflektovat postavení daného společenství ve světovém systému právě s ohledem na jeho strukturální postavení. Z této pozice si lze také všimnout jevů, které jsou centru nezřetelné nebo je opomíjí, ač mohou mít dalekosáhlé důsledky pro budoucí vztahy mezi centrem a periferií a tím pádem i pro semiperiferijní oblasti (nezapomínejme na to, že jim Wallerstein přisuzuje částečnou nárazníkovou funkci). Vedle této dosti praktické dimenze lze ovšem hledat také normativní výhody. Na semiperiferii mohou přetrvávat i vznikající hodnoty, pro něž v centru nebo na periferii není prostor, ať již k tomu dochází v důsledku snah upevňovat vlastní dominantní postavení (centrum), nebo na základě deprivace

(periferie). Vidím v tomto směru tři možné výhody semiperiferního postavení, přičemž nemám pochyb, že ostatní pozorovatelé by přišli s dalšími návrhy.

Do té míry, do jaké centrum vytyčuje klíčové otázky, teorie, koncepty či metody, snaží se o vytvoření monopolu. To platí jak pro výrobní vztahy, tak pro struktury poznání. V oblasti poznání to však znamená dosti silný tlak na zglajchšaltování, což bude zřejmé každému, kdo otevře časopisy jako *International Organization* nebo *International Security*. V podstatě se v nich objevují stejné typy článků, kolem relativně daných témat. Tím nechci říct, že jsou špatné. Takové konstatování by bylo absurdní. Ale při zpětném pohledu na vývoj těchto i dalších předních časopisů je zjevné, že v nich radikálně ubyl prostor pro rozmanitost otázek, metodologií, žánrů a přístupů (Mearsheimer – Walt 2013; Gavin 2014). Pokušení delegitimizovat protivníky v rámci bojů o postavení a prostředky je značné a produkuje jej i samotná semiperiferní situace. Přesto jednou z dílčích výhod semiperiferie je prozatímní relativní svoboda v tom, jak a o čem bádát.¹

S tímto bodem souvisí i druhá možná výhoda, totiž rozmanitost témat, kterým se badatelé na semiperiferii mohou věnovat. V celkovém množství jsou instituce a výzkumníci v centru samozřejmě schopni pokrýt mnohem širší pole, neboť mají k dispozici řádově větší prostředky, někdy přístup ke zdrojům a jiné další praktické výhody. Ale extrémní soutěživost, jež panuje v centru, vede k vytváření oligopolů, které až neuvěřitelně soustřeďují zdroje na relativně úzce vymezená témata, často spojená s potřebami politické moci. Není náhodou, jak dominantní byly ve výzkumu mezinárodních vztahů v devadesátých letech otázky demokratického míru nebo humanitární intervence. Začátek nového století se nesl v duchu demokratizace, terorismu, protipovstaleckých postupů nebo nešíření jaderných zbraní. Rozmanitost témat a jistá nesoustředěnost se na semiperiferii vždy bude setkávat s námitkou, že jednak vede k částečně mizerným výsledkům, jednak že se tak plýtvá již tak omezenými zdroji. Stojí však za úvahu, zda to není cena, kterou se vyplatí snášet.

Poslední bod se může jevit jako z nouze ctnost, ale stojí za pozornost především s ohledem na to, kam se disciplína a společenské vědy ubírají ve Spojených státech a Velké Británii. Jde o rostoucí tlak a snahu produkovat výzkum, u něhož je možné dokázat jeho bezprostřední dopad na společnost (*impact agenda*). Jde pochopitelně o klíčovou otázku vztahu mezi politickou mocí a hledáním pravdy. Přičemž politická moc má silné tendence vybírat si ten výzkum, který potvrzuje její hodnoty, cíle, zájmy a přesvědčení. Jak řekl pracovníkům mého domovského departmentu jeden člen hodnotícího panelu pro politické vědy a mezinárodní vztahy ve Velké Británii, který v něm působil během posledního hodnotícího cyklu (*Research Excellence Framework* 2014), kdy byl dopad výzkumu poprvé jednou z posuzovaných kategorií: „Zlatým standardem dopadu je citace vašeho výzkumu ve vládním dokumentu či v bílé knize.“ Zatímco dopady bádání zůstávají sporné, dopad tohoto uvažování na bádání je každému zřejmý. Takový střet mezi politickou mocí a vědou je nevyhnutelný i na semiperiferii, jak je nanejvýš jasné i z historie časopisu *Mezinárodní vztahy*. Přesto vzhledem k mocenským omezením, která plynou ze semiperiferního postavení, možná není tlak na bezprostřední dopad a službu moci až tak silný. Ztotožnění konkrétního poznání s velmocenskými potřebami totiž není jediná volba, jak a jaké poznání vytvářet.

MÍSTNÍ OTÁZKY A PROBLÉMY

Pojmy centra, semiperiferie a periferie dávají smysl, pokud jsou použity v rámci uvažování, které chápe obor mezinárodních vztahů za celosvětově jednotný. Pro takový přístup je bezpochyby několik dobrých důvodů, z nichž bych chtěl vyzdvihnout především tři. Prvním z nich je to, jak probíhá výuka a socializace těch, kteří se s oborem nově seznamují, tedy studentů. Jak ukázal Thomas Kuhn, běžnou součástí každé vědecké disciplíny je obeznámení se základními, klasickými díly (Kuhn 1962). Tyto práce utvářejí kritéria toho, jak dotyčný obor doslova dělat. Vymezují klíčové konceptuální a metodologické kategorie, bez nichž nelze rozpoznat a uchopit studovaný předmět. Současně formulují

obecně přijímaná vysvětlení některých jevů a argumenty, které se k nim vztahují. Ačkoli ve studiu mezinárodních vztahů není poznání plynoucí z těchto klasických prací ani zdaleka tak jednoznačné, jako je tomu v přírodních vědách (Chernoff 2014), lze s poměrně velkou jistotou tvrdit, že úvodní kurzy jsou ve své podstatě relativně stejné kdekoli na světě. Druhým důvodem pro celosvětové pojetí disciplíny je to, jak se do ní ti, kteří ji praktikují, zapojují. I pokud nepíší pro periodika v centru, často se odvolávají na teoretická východiska či metodologické postupy, které jsou hojně rozšířené a sdílené celosvětově. Třetí důvod pak spočívá v tom, jakými hlavními problémy se disciplína zabývá. V tomto směru jsou mezinárodní vztahy největším možným polem, na němž se z hlediska společenských věd pohybuje. Navzdory tomu, že se obor ani zdaleka plně nevyhýbá metodologickému nacionalismu ostatních společenských věd (Tilly 1984), platí, co často a rád připomíná můj kolega Ken Booth: „*Mezinárodní vztahy si kladou největší možné otázky na nejširší možné analytické rovině.*“

Přesto s sebou rozlišení na centrum, semiperiferii a periferii nese neoddiskutovatelné problémy. Jeden z těch základních vyvstává v souvislosti s tím, jak obhájit tvorbu vědeckého poznání v jazyce, který je z celosvětového hlediska okrajový. Řečeno jinými slovy, nač psát světovou vědu česky? To pochopitelně nedává smysl, neboť dosahuje-li něco světové úrovně, budou se o to badatelé chtít podělit s co nejširším okruhem čtenářů. I tak ovšem má smysl, aby časopisy jako *Mezinárodní vztahy* nadále vycházely a produkovaly nejlepší možné vědění v daném jazyce.

Za prvé to je proto, že se odehrávají zcela konkrétní politické debaty, jež jsou spoluutvářeny přímo či nepřímo poznáním, které vzniká v rámci disciplíny tak, jak je praktikovaná v českém prostředí. Nejde tady přitom o přímou službu moci či státu, ačkoli i k tomu může, či snad nevyhnutelně někdy musí, v rámci oboru dojít. Chce-li však obor také říkat pravdu moci, je třeba to dělat tak, aby moc mohla rozumět. To předpokládá mimo jiné vyjadřovat se k otázkám, které ji zajímají a zaneprázdnňují. Zde se pochopitelně otvírá prostor obhájit společenské vědy jako širší celek, aniž bychom museli sklouzávat k úzce pojímané problematice dopadu, jak jsem ji nastínil výše.

S tím blíže souvisí druhý důvod, jímž je nutnost pilovat jazyk, v němž se tyto debaty odvíjejí. Můžeme mít různé názory na spory mezi obrozenci a to, zda měl Hubert Gordon Schauer v eseji „*Naše dvě otázky*“ pravdu, či nikoli. Jejich spor o smysl českých dějin byl ovšem vyřešen a jde, v dobrém i špatném, o uzavřenou otázku. Nízká schopnost pečlivě a přesně se vyjadřovat o problémech mezinárodních vztahů dobrou a srozumitelnou češtinou mě zarazí při každé návštěvě českého prostředí. Ze všech „participací, implementací, kohezí“ přechází zrak a bolí uši. Nejde přitom podle mého názoru pouze o odraz jistého výlučného postavení mezi těmi, kteří si mezi sebou chtějí dát najevo, že oni vědí, oč běží. Jde totiž i o intelektuální lenost, a někdy dokonce neúplné pochopení toho, co daný výraz skrývá. A to je pak skutečné selhání, protože nekvalitní vyjadřování věci zamlžuje a zkresluje.

Konečně za třetí existují velmi důležité otázky a témata, které převážně zaujmou čtenáře, kteří čtou česky. Taková témata se dají pochopitelně zobecnit – například malé státy ve světovém řádu –, ale je povinností české badatelské obce, aby je reflektovala se specifickým přihlédnutím k českému kontextu. To je na jednu stranu pochopitelně omezující, ale na druhou to poskytuje velmi pádné opodstatnění vlastní existence. Jde o prostor, který chtěly *Mezinárodní vztahy* uchopit v začátcích vlastní existence možná až příliš instrumentálně, ale je to také prostor, který, zdá se mi, v posledních letech poněkud příliš vyklidily. Do dalších padesáti let bych jim tedy přál, aby se opět častěji vydaly i tímto směrem.

¹ Jak správně poznamenal/a posuzovatel/ka tohoto článku, za což bych mu/jí chtěl poděkovat, je možné, že samotné snahy prosadit se v centru disciplíny relativně tuto svobodu omezují. Jinými slovy to, co neodpovídá pravidlům a normám v centru, tam bude jen těžko přijato. Na tomto postřehu jistě něco je. Přesto dokud centrum

oceňuje originalitu (a je mi zřejmé, že se okamžitě může strhnout diskuse o tom, jak je taková originalita vymezená, co a kdo ji vymezuje, atd.), je relativní svoboda možnou výhodou.

Literatura

- Booth, Ken (ed., 2011): *Realism and World Politics*. London: Routledge, 2011.
- Drulák, Petr (2001): Mezinárodní vztahy – časopis a disciplína. *Mezinárodní vztahy*, Vol. 36, No. 1, s. 5–7.
- Drulák, Petr (2002): Záblesk v totalitní temnotě – pokus o výzkum mezinárodních vztahů v období reformního komunismu. *Mezinárodní vztahy*, Vol. 37, No. 1, s. 40–57.
- Drulák, Petr – Kratochvíl Petr a kol. (2007): *50 let českého výzkumu mezinárodních vztahů: Od ÚMPE k ÚMV*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů.
- Fleming Donald – Bernard Baylin (eds. 1969): *The Intellectual Migration: Europe and America, 1930–1960*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Galtung, Johan (1968): Výzkum míru: věda nebo zahalená politika? *Mezinárodní vztahy*, Vol. 3, No. 1, s. 39–54.
- Gavin, Francis J. (2014): What We Talk About When We Talk About Nuclear Weapons: A Review Essay. H-Diplo Forum, June 2014, <<https://issforum.org/ISSF/PDF/ISSF-Forum-2.pdf>>.
- Gerschenkron, Alexander (1962): *Economic Backwardness in Historical Perspective: A Book of Essays*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Gerschenkron, Alexander (1964): Lord and Peasant in Russia from the Ninth to the Nineteenth Century. *Journal of Economic History*, Vol. 24, No. 1, s. 53–59.
- Hobsbawm, Eric (1992): Introduction: Inventing Traditions. In: Hobsbawm, Eric – Ranger, Terence (eds.): *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 1–14.
- Hoffmann, Stanley (1977): An American Social Science: International Relations. *Daedalus*, Vol. 106, No. 3, s. 41–60.
- Hopkins, Terence K. – Wallerstein, Immanuel et al. (1996): *The Age of Transition: The Trajectory of the World System, 1945–1990*. London: Zed Books.
- Chernoff, Fred (2014): *Explanation and Progress in Security Studies: Bridging Theoretical Divides in International Relations*. Stanford: Stanford University Press.
- Katzenstein, Peter J. – Keohane, Robert O. – Krasner, Stephen D. (eds., 1998): International Organization at Fifty: Exploration and Contestation in the Study of World Politics. *International Organization*, Vol. 52, No. 4.
- Kotyk, Václav (1967): Historiografie a mezinárodní vztahy. *Mezinárodní vztahy*, Vol. 2, No. 2, s. 49–53.
- Kotyk, Václav (2007): Výzkum vztahů mezi socialistickými státy v Ústavu pro mezinárodní politiku a ekonomii. In: Drulák, Petr – Kratochvíl Petr a kol. (2007): *50 let českého výzkumu mezinárodních vztahů: Od ÚMPE k ÚMV*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, s. 31–54.
- Křen, Jan (2005): *Dvě století střední Evropy*. Praha: Argo.
- Kuhn, Thomas S. (1962): *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Mates, Leo (1967): Společenská podmíněnost politiky neangažovanosti. *Mezinárodní vztahy*, Vol. 2, No. 2, s. 34–48.
- Mearsheimer John J. – Walt, Stephen M. (2013): Leaving Theory Behind: Why Simplistic Hypothesis Testing Has Become Bad for IR. *European Journal of International Relations*, Vol. 19, No. 3, 427–457.
- Ort, Alexandr (1966): Mezinárodní vztahy a politická věda. *Mezinárodní vztahy*, Vol. 1, No. 1, s. 62–67.
- Ort, Alexandr (1968): Jsou mezinárodní vztahy vědou? *Mezinárodní vztahy*, Vol. 3, No. 1, s. 62–68.
- Ort, Alexandr (2007): Třináct let Ústavu pro mezinárodní politiku a ekonomii. In: Drulák, Petr – Kratochvíl Petr a kol. (2007): *50 let českého výzkumu mezinárodních vztahů: Od ÚMPE k ÚMV*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, s. 13–29.
- Plaček, Štěpán (1966): K problematice studia politiky a mezinárodních vztahů. *Mezinárodní vztahy*, Vol. 1, No. 2, s. 49–54.
- Porter, Brian (ed., 1972): *The Aberystwyth Papers: International Politics, 1919–1969*. Oxford: Oxford University Press.
- Risse, Thomas (2000): Let's argue! Communicative action in international politics. *International Organization*, Vol. 54, No. 1, s. 1–39.
- Roesch, Felix (2014): *Émigré Scholars and the Genesis of International Relations: A European Discipline in America?* Houndmills: Palgrave Macmillan.
- Růžička, Jan (2009): Dohnat a předechnat? Přestaňme tvořit strategie a začněme tvořit. *Mezinárodní vztahy*, Vol. 44, No. 3, s. 130–137.
- Soják, Vladimír (1966a): Problémy výzkumu soudobých mezinárodních vztahů. *Mezinárodní vztahy*, Vol. 1, No. 1, s. 68–77.
- Soják, Vladimír (1966b): Výzkum a výuka mezinárodních vztahů v USA. *Mezinárodní vztahy*, Vol. 1, No. 3, s. 32–46.
- Šedivý, Jaroslav (1966): Výzkum míru? *Mezinárodní vztahy*, Vol. 1, No. 4, s. 61–63.
- Šedivý, Jaroslav (2007): Mezinárodní vztahy: První pokus o odborný čtvrtletník k nové vědní disciplíně. In: Drulák, Petr – Kratochvíl Petr a kol. (2007): *50 let českého výzkumu mezinárodních vztahů: Od ÚMPE k ÚMV*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, s. 55–72.

- Štěpanovský, Jiří (2007): Výzkum rozvojových zemí v Ústavu pro mezinárodní politiku a ekonomii (1957–1969). In: Drulák, Petr – Kratochvíl Petr a kol. (2007): *50 let českého výzkumu mezinárodních vztahů: Od ÚMPE k ÚMV*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, s. 239–264.
- Tilly, Charles (1984): *Big Structures, Large Processes, Huge Comparisons*. New York: Russell Sage Foundation.
- Wallerstein, Immanuel (1974): *The Modern World-System: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*. New York: Academic Press.
- Wallerstein, Immanuel (1991): *Geopolitics and Geoculture: Essays on the Changing World-System*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Zidek, Petr (2007): Od ÚMPE k ÚMV: Proměny komunistického „think tanku“. In: Drulák, Petr – Kratochvíl Petr a kol. (2007): *50 let českého výzkumu mezinárodních vztahů: Od ÚMPE k ÚMV*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, s. 117–146.

Poznámka

Chtěl bych poděkovat Vítu Benešovi za to, že mě vybídl článek napsat, anonymnímu recenzentovi za podnětné návrhy k první verzi textu a Kamile Štullerové za přečtení článku a cenné připomínky k němu. První teze tohoto článku jsem pod názvem „Výzkum na semiperiferii“ přednesl na výjezdním zasedání Ústavu mezinárodních vztahů (ÚMV), které se konalo 16. září 2015 v Praze. Pracovníkům ÚMV bych chtěl poděkovat za výbornou diskusi nad základními myšlenkami článku. Na jejich setkání jsem byl pozván, poněvadž jsem v té době krátkodobě pobýval na ÚMV v rámci „Think Visegrad Fellowship“. Rád bych tímto poděkoval jak vedení ÚMV a jeho pracovníkům za výborné pracovní prostředí, které jsem v něm našel, tak Mezinárodnímu visegrádkému fondu (International Visegrad Fund), jehož stipendium mi umožnilo vyvázat se na několik týdnů z běžných pracovních povinností na mém domovském pracovišti – Department of International Politics, Aberystwyth University. Vlastnímu departmentu bych pak chtěl vyjádřit dík za to, že mi dovolil stipendia využít.